

Walter Pohl

Etnični preobrat zgodnjega srednjega veka in njegov vpliv na srednjevhodno Evropo

UDK 940.1

POHL Walter, dr., redni profesor, Institut der Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, A-1040 Wien, Wohllebengasse 12–14.

Etnični preobrat zgodnjega srednjega veka in njegov vpliv na srednjevhodno Evropo

Zgodovinski časopis, Ljubljana 62/2008 (138), št. 3–4, str. 271–285, cit. 69

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., En.)

Članek izpostavlja zgodnji srednji vek kot čas, v katerem je nastal zahodni način razmišljanja o ljudeh in ko so etnične identitete postale temelj, na katerih je slonela in na katerega se je sklicevala organizacija oblasti. Pri tem se je princip etnično utemeljene oblasti v Evropi pokazal kot zelo uspešen tudi zato, ker je kljub izpostavljanju enotnosti ostal prilagodljiv in je dopuščal postopno integracijo ali pa tudi sobivanje različnih skupin prebivalstva. S poudarkom na vzhodni Evropi je tematizirana kompleksnost etnično opredeljenih in etnično legitimiranih političnih skupnosti in njihove oblasti.

Avtorski izvežek

UDC 940.1

POHL Walter, PhD, Full Professor, Institut der Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, A-1040 Wien, Wohllebengasse 12–14.

The Ethnic Turnabout of the Early Middle Ages and Its Consequences for Central Eastern Europe

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 62/2008 (138), No. 3–4, pp. 271–285, 69 notes

Language: Sn. (De., Sn., En.)

The article focuses on the Early Middle Ages as the period which produced the »Western« manner of perception of different peoples. This was the time in which ethnic identities started to form the basis of government organization, and indeed the factor quoted by the then authorities in order to further their own aims. In Europe, the principle of ethnically-based government proved very successful, among other things because it allowed for gradual integration, as well as co-existence of different population groups. With a particular emphasis on East Europe, the article explores the complexity of ethnically defined and ethnically legitimated political communities and their authorities.

Author's Abstract

Številna ljudstva Evrope* so nastala med letoma 400 in 1000 ali v tem času iščejo svoj izvor: med drugim Francozi in Nemci, Angleži in Škoti, Švedi in Danci, Hrvati in Srbi, Poljaki in Čehi, Madžari in Bolgari ter številni drugi.¹ V zgodnjem srednjem veku pa niso nastala le številna ljudstva, ki so se pozneje razvila v sodobne narode in ki do danes dajejo pečat političnemu zemljevidu.² Hkrati je sploh nastal zahodni način razmišljanja o ljudeh

* Članek je za objavo prirejeno predavanje, ki ga je avtor imel 29. maja 2007 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v okviru tematskega bloka Kako bolje razumeti zgodnji srednji vek – štirje pogledi.

¹ Pristrčno se zahvaljujem Petru Štihu, ki me je povabil, da v Ljubljani predstavim sledeče teze in razpravljam o njih ter da jih sedaj tudi objavim. Podobne predstavitve svojih tekočih raziskav o pomenu etničnih identitet v srednjeveški Evropi sem imel priliko predstaviti tudi na Dunaju, v Leipzigu, Glasgowu in Londonu. Tukaj objavljeno besedilo bo v rahlo spremenjeni obliki izšlo v nemščini leta 2008 v seriji predavanj Oskar-von-Halecki Družboslovnohumanističnega središča Univerze v Leipzigu (GWZO Leipzig). Wittgensteinova nagrada Sklada za podpiranje znanstvenega raziskovanja (Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung/FWF) na Dunaju, ki mi je bila podeljena leta 2004, nam na Inštitutu za raziskovanje srednjega veka Avstrijske akademije znanosti (Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften) in na Inštitutu za zgodovino/Inštitutu za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje Univerze na Dunaju (Institut für Geschichte/Institut für Österreichische Geschichtsforschung an der Universität Wien) omogoča, da s pomočjo različnih tipov virov raziskujemo vprašanja, ki jih obravnavam tukaj.

² O problemu nastanka evropskih ljudstev v zgodnjem srednjem veku: WENSKUS, Reinhard: Stammesbildung und Verfassung: das Werden der frühmittelalterlichen »gentes« Köln/Wien ²1977 [1961]; WOLFRAM, Herwig: Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts München ⁴2001 [1979]; povzetek starejših raziskav v POHL,

in nastajanja etničnih identitet kot temelja politične moči in individualnega razumevanja samega sebe. Evropa je v tem pogledu nenavadna, saj njeno politično pokrajino že več kot tisočletje oblikujejo sorazmerno stabilne in večinoma etnično definirane države. To nikakor ne pomeni, da so bile te države etnično enotne, kar nikoli niso bile in tudi po stoletju nacionalizma in delno nasilnega poenotenja niso. Vendar se skoraj vse imenujejo po ljudstvih (če se, obratno, ljudstvo ne imenuje po deželi, tako kot v Italiji in Španiji) in iz njih izpeljujejo svojo legitimnost. V številnih teh *regna*, 'kraljestvih' stare Evrope institucionalni in teritorialni razvoj sploh ni potekal linearno (kot v Nemčiji in na Poljskem); tukaj pa se je sodobni narod posebno močno navezal na že davno pretekle izvore. Etničnost ni bila substanca teh držav, vendar je bila pomemben vir integracije in identifikacije.

V večini drugih kulturnih prostorov svetovne zgodovine (recimo v rimski antiki, v islamskem svetu ali v Indiji) etničnih identitet niso uporabljali na ta način kot politični vir. Evropski posebni razvoj se je začel v zgodnjem srednjem veku in v širšem kontekstu ga ni še skoraj nihče raziskoval. Gre za to, kar sem v naslovu tega dela malce pretirano poimenoval »etnični preobrat«. Ta je tudi tema projekta Wittgensteinove nagrade, kjer skupina mladih zgodovinarov in zgodovinarjev intenzivno raziskuje vire, da bi odkrili več o vlogi etničnih identitet med antiko in srednjim vekom.

V družboslovni in kulturološki razpravi o identiteti zgodnji srednji vek še skoraj ni bil zaznan; tudi udeleženci v sporu, ali so narodi sodobni, so se komaj zanimali zanj.³ To je očitno šibkost mnogih razprav o razvoju naše družbe: današnjemu času prav pavšalno postavljajo nasproti arhaični ali predmoderni svet, ki ga eklektično slikajo z izsledki etnologije in z delno že zdavnaj zastarelimi predstavami o srednjem veku.⁴ Samo tako potem nastane učinkovita črno-bela slika, znotraj katere je mogoče z velikimi gestami trditi, da so 'individualna identiteta', 'narod', 'država' in drugo bodisi sodobni, celo konstitutivni za današnji čas, ali pa vendarle prvobitni.⁵ S tako preprostimi odgovori se lahko zadovolji le nekdo, ki pozna kompleksni razvoj identitete na začetku srednjega veka le iz nekaterih starejših priročnikov. Zgodnjesrednjeveški viri so seveda sorazmerno pičli, vendar je diskurz identitete mogoče rekonstruirati v marsikateri njegovih oblik, kako je učinkoval, pa je mogoče, četudi večinoma indirektno, ugotavljati na podlagi ravnanja ljudi.

Temo na poseben način obremenjujejo pojmovni in komunikacijski problemi: ljudstvo in narod, etnos in pleme, Germani in barbari, vsi so obremenjeni s predsodki in prizvoki, čeprav v različni meri. Tudi pojem etnične identitete je mogoče razumeti zelo različno.⁶ Upam, da je, ne da bi ga na dolgo poskušal definirati, razvidno iz konteksta, kako ga uporabljam tukaj,

Walter: Tradition, Ethnogenese und literarische Gestaltung: eine Zwischenbilanz. V: Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung, ur. Karl BRUNNER, Brigitte MERTA. Wien 1994 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 31), 9–26; prim. tudi ISTI, Ethnicity, theory and tradition: a response. V: On Barbarian Identity – Critical Approaches to Ethnogenesis Theory. Ur. Andrew GILLET (Turnhout 2002) 221–240 in zbornik Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters. Ur. Walter POHL (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8, Wien 2004), posebno ISTI, Identität und Widerspruch. Gedanken zu einer Sinngeschichte des Frühmittelalters. V: prav tam 23–36.

³ SMITH, Anthony D.: The Ethnic Origins of Nations. London 1986; ISTI: The Nation in History. Hanover 2000; ANDERSON, Benedict: Imagined Communities. London 1991; HOBBSBAWM, Eric J.: Nations and Nationalism. London 1996.

⁴ POHL, Walter: Ursprungserzählungen und Gegenbilder. Das archaische Frühmittelalter. V: Meistererzählungen vom Mittelalter. Ur. Frank REXROTH. München 2007 (Historische Zeitschrift, Beiheft 46) 23–41.

⁵ O državi: Staat im frühen Mittelalter, ur. Stuart AIRLIE, Helmut REIMITZ in Walter POHL (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 11, Wien 2006). O individualnosti v zgodnjem srednjem veku: Ego TROUBLE. Authors and their Identities in the Early Middle Ages, ur. Rosamond McKITTERICK, Richard CORRADINI, Matthew GILLIS in Irene van RENSWOUDE (Wien, v tisku).

⁶ Kritika pojma identiteta: NIETHAMMER, LUTZ: Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur, Reinbek 2000. Pojem pa je vendarle težko nadomestiti: POHL, Walter: Aux origines d'une Europe ethnique: Identités en transformation entre antiquité et moyen âge. V: Annales: Histoire, Sciences sociales 60/1 (2005) 183–208.

namreč kot spremenljiv, pa tudi trajen rezultat neprestanih identifikacijskih dejanj. Nakazati hočem nek terminološki problem, ker je temeljen za razumevanje ‚etničnega preobrata‘, in sicer razmerje med etnosom in narodom.

V 19. stoletju so z narodom povezovali upe na osvoboditev, medtem ko so etničnost manjšin, plemen itd. zanižali ali podcenjevali. Izkušnje 20. stoletja so, nasprotno, mnoge odlične učenjake pripravile do tega, da so evropske narode odklanjali kot agresivne, omejujoče in nesodobne, medtem ko so osvobodilni potencial ‚zatiranih‘ etnij pogosto precenjevali.⁷ Razlikovanje med narodi kot skupnostmi državljanov, ki imajo lastno nacionalno državo, in etnijami, ki kot manjšina živijo v tuji državi, je morda pomembno za marsikatera raziskovalna področja, če odmislimo politično eksplozivnost, ki se skriva v tem (kot je postalo vidno v primeru Baskov, Kurdov ali Bošnjakov). Za raziskavo t. i. *longue durée* pa je razlikovanje prej zavajajoče, ker zanemara tako etnične temelje narodov kot tudi nacionalni potencial etnij; nastanek narodov je tako komaj mogoče razumeti kot proces, temveč bi moral veljati za kvalitativni preobrat, z vsemi brezplodnimi razpravami o tem, kdaj neki je ‚pravzaprav‘ nastal nemški ali francoski narod.⁸ Govoriti o »gotskem narodu« zgodnjega srednjega veka⁹ je prav tako zavajajoče kot govoriti o nemškem ‚etnosu‘ sedanosti. Vendar ne smemo pozabiti, da v obeh primerih politično integracijo utemeljujejo z etnično identiteto, čeprav se ljudstvo in država v nobenem primeru ne moreta prekrivati. Gre torej za razlike v stopnji. Etnično utemeljene države srednjega veka je torej mogoče uvrstiti v široko področje prehodnih oblik med ‚preddržavnimi‘ etnijami in sodobnimi narodi.

Dualistični model etnosa in naroda zlahka pripelje do etnocentričnega ločevanja med ‚sodobnimi‘ nacionalnimi državami in periferijo, ki jo zaznamujejo etnični separatizmi in konflikti, seveda vključno s priselitvenimi državami Amerike in Evrope in njihovimi problemi. Podobno je razločeval že Aristotel: Grki živijo v *polis*, medtem ko se barbari delijo na *ethne*.¹⁰ Etničnost je zato življenjska oblika barbarov. Ni naključje, da se sodobna etnografija, prav tako kot klasična, ukvarja z ljudstvi na periferiji civiliziranega sveta. Tam se nekdanj in danes spet razvijajo in zaostrejuje kategorije etničnosti, medtem ko v rimskem cesarstvu prav tako kot v sodobnih nacionalnih državah z državljanstvom obstaja bolj odprt instrumentarij za urejanje pripadnosti.

Ločevanje na ljudstvo po ustavi, *populus*, in na ljudstvo po poreklu, *gens*, je srednji vek prevzel od rimske antike, kot je pokazal Patrick Geary.¹¹ Toda obenem se je spremenil njun značaj. *Populus* so vse bolj razumeli kot ‚skupnost vernikov‘, *gens* pa je privzel elemente te vezanosti z božjo in človeško postavo. Tako se je od 5. stoletja dalje v latinski politični kulturi lahko uveljavljal nov element: kraljestva na etnični osnovi, na primer *regna* Gotov, Frankov ali Langobardov. Ljudstva, v imenu katerih so si kralji lastili oblast, so pol tisočletja obstajala le na robu klasičnega sveta: Markomani, Dačani ali Sarmati. Sedaj je nek *rex francorum*

⁷ G. GELLNER, Ernest: Nations and Nationalism, Oxford 1988; HOBBSBAWM, Eric J.: Nationen und Nationalismus, München 1996.

⁸ Prim. Ansätze und Diskontinuität deutscher Nationsbildung im Mittelalter, ur. Joachim EHLERS (Nationes 8, Sigmaringen 1989).

⁹ TEILLET, Susanne: Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident, du Ve au VIIe siècle, Paris 1984.

¹⁰ Aristoteles, Politika 1261a; 1276a; prim. AMSELLE, Jean-Loup: Logiche meticcce. Antropologia dell'identità in Africa e altrove. Torino 1999, 50sl.; MÜLLER, Klaus E.: Geschichte der antiken Ethnographie und ethnologischen Theoriebildung. 2 Bde. Wiesbaden 1972–1980. POHL, Walter: Varietà etnica nell'Europa meticcce dell'alto medioevo. V: Europa in costruzione. La forza delle identità, la ricerca di unità (secoli IX–XIII), ur. Giorgio CRACCO, Jacques LE GOFF, Hagen KELLER in Gerolamo ORTALLI. Bologna 2006, 55–72.

¹¹ GEARY, Patrick J.: Europäische Völker im frühen Mittelalter. Zur Legende vom Werden der Nationen. Frankfurt 2001.

vladal nekdanjim rimskim provincam in njihovem pretežno romanskemu prebivalstvu in se pri tem opiral na poznoantično infrastrukturo (vključno s škofi) in upravo, čeprav je bila poenostavljena.

Večina kraljestev dobe preseljevanja ljudstev je kmalu spet razpadla, princip pa se je ohranil; okoli leta 1000 so bili veliki deli Evrope, daleč na vzhod do Poljske, Madžarske, Bolgarije, razdeljeni na etnično označena krščanska *regna* z latinskim (ali grškim) uradnim jezikom (tudi če je še dolgo obstajala možnost za razmah drugih oblik države, kot so bili *Reich*, Benetke ali Avstrija).

Zadošča pogled na popolnoma različno strukturo antičnega in islamskega sveta, da bi doumeli pomen evropskega posebnega razvoja. Identiteto antičnih Grkov in Rimljanov je zaznamovala predvsem njihova pripadnost *polis* oz. *civitas*.¹² Rimska identiteta je bila mnogoplastna; sklicevanje na mesto in izvor iz *Gens Romana* so kmalu razširili s politično, državljansko definicijo, ki je bila tesno povezana s kulturnim samozavedanjem (to pa je bilo spet delno specifično le za nekatere sloje). *Constitutio Antoniniana* je rimsko »people by constitution« (ljudstvo po ustavi) razširila na ozemlje cesarstva; kljub temu, ali prav zato, je rimska identiteta nazadnje ostala nedokončana, kot je pokazal Andrea Giardina.¹³ Uspeh rimskega cesarstva je nedvomno slonel nenazadnje na njegovi visoki sposobnosti integracije. Oba kulturna prostora, ki sta poleg zahodnega izšla iz rimskega cesarstva, sta se tudi komaj posluževala etnične identitete kot političnega organizacijskega principa. To, kar mi imenujemo Bizanc, je bilo v grščini cesarstvo *Rhomaioi*, Rimljanov, ki so se izogibali staremu imenu Heleni zaradi njegovih poganskih konotacij.¹⁴ V islamskem svetu je bil arabski jezik sicer povezovalni element poleg islama, toda oblast je bila utemeljena versko in so jo zato lahko prevzeli turški sultani ali celo Kurdi, kot je Saladin, ne da bi to menjavo oblasti razlagali etnično; arabska *umma* ali turško *millet* so bile verske skupnosti, ki so etnični pomen lahko le privzele.¹⁵ Tako kot v Indiji so zaporedne tvorbe oblasti razumeli dinastično in so tudi Safavidsko cesarstvo imeli šele v drugi vrsti za perzijsko, Osmanskega cesarstva pa niso imeli v prvi vrsti za turško, razen seveda v zaznavanjih zahoda.¹⁶

Nikakor torej ni bilo samoumevno, da so se iz razpada zahodnorimskega cesarstva razvila etnično zaznamovana kraljestva. Tega tudi ni mogoče preprosto razložiti s tem, da so tukaj oblast prevzela ljudstva, ki so jih vodili kralji. Kajti ljudstva sama so se konsolidirala šele v novih *regna*.

Obsežno politično oblast, ki bi jo vzpostavila etnično definirana vodilna skupina, je v zgodnjersrednjeveški Evropi vrh tega uspelo vzpostaviti le krščanskim kraljem, ki so razpolagali z latinsko pismenostjo in z elementi poznorimske organizacije. V naslovih kraljev je dobro vidna ta nova povezava. Ko je langobardski kralj Rotar leta 643 v Paviji izdal svoj zakonik, je sam sebe v prologu imenoval »Ego in Dei nomine Rotari, vir excellentissimus, et septimo decimum rex gentis Langobardorum« –¹⁷ dvojno izpeljavo svoje oblasti od Boga in od *gens*

¹² HALL, Jonathan M.: *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge 1997; COHEN, Edward E.: *The Athenian Nation*. Princeton 2000.

¹³ GIARDINA, Andrea: *L'Italia Romana – storie di una identità incompiuta*. Roma-Bari 1997; malo drugače: CORNELL, Tim: *Ethnicity as a Factor in Early Roman History*. V: *Gender and Ethnicity in Ancient Italy*, ur. Tim CORNELL in Kathryn LOMAS. London 1997, 9–21.

¹⁴ KODER, Johannes: Byzanz, die Griechen und die Romaioi – eine »Ethnogenese« der »Römer«? V: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern: Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung*, 27. bis 30. Oktober, 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich 1. Ur. Herwig WOLFRAM in Walter POHL. Wien 1990 (Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 201), 103–112.

¹⁵ LEWIS, Bernard: *Die politische Sprache des Islam*. Berlin 1991, 61; 71.

¹⁶ BABAIE, Sussan: *Slaves of the Shah. New Elites of Safavid Iran*, London 2004; *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East*, ur. Milton J. ESMAN in Itamar RABINOVICH, Ithaca 1988.

Langobardorum je razglasil v latinskem uradnem jeziku. Predpogoj za to je bil poznorimski diskurz etničnosti, ki so ga napajali etnografski *topoi* (ki so delno segali nazaj do Herodota) in aktualne informacije, predsodki in stalna komunikacija med etničnimi skupinami, ki so se med seboj dobro poznale. Le tako je lahko nastala podoba sveta, v kateri so svet zaznavali kot univerzum *gentes*, ljudstev.

Odločilen – in pogosto podcenjen – je bil nek drug element etničnega diskurza, in sicer Sveto pismo. Judje kot ‚izvoljeno ljudstvo‘, čigar identiteto je določal Bog, so se vsaj od babilonske sužnosti dalje izredno zanimali za etnično identiteto in njeno ohranjanje v neugodnih okoliščinah.¹⁸ Poleg tega so druga ljudstva poskušali klasificirati s pomočjo genealoškega modela. Stara zaveza je ponujala dve veliki pripovedi o etnični in jezikovni raznolikosti sveta: prvič zgodbo o babilonskem stolpu, kjer je Bog zmešal jezike, da bi preprečil skupno delovanje ljudstev; in drugič genealogijo Noeta, iz čigar sinov so izpeljana vsa znana ljudstva. Ti svetopisemski zgodbi sta imeli v srednjem veku velik vpliv (Arno Borst je o tem zbral obsežno gradivo).¹⁹ Kritični element je bil v tem, da teh dveh mitov ni bilo lahko uskladiti. Raznolikost jezikov so si razlagali z babilonskim stolpom, raznolikost ljudstev z Noetovimi sinovi; pa vendar je jezik veljal za kriterij za razločevanje ljudstev. Problem obširno in nikakor ne neprotislovno obravnava Izidor Seviljski. Tako kot drugi pred njim je tudi on ljudstva zahoda kot potomce Noetovih sinov umestil v svetopisemsko odrešenjsko zgodovino.²⁰

Krščanski odnos do ljudstev je bil protisloven. V zadnjem času je bila ponatisnjena knjiga Josepha Ratzingerja z naslovom »Die Einheit der Nationen – Eine Vision der Kirchenväter« (Enotnost narodov – vizija cerkvenih očetov), ki na primeru Origena in Avgušтина poudarja nadnacionalno vizijo poznoantičnega krščanstva – razumljivo v predavanju, ki ga je imel prvotno leta 1962.²¹ Take interpretacije se lahko sklicujejo na pogosto recipirano Pavlovo sporočilo o enotnosti ljudstev v božjem ljudstvu. Kjer je človek prenovljen po podobi Stvarnika, tako beremo v Pismu Kološanom (Kol 3,11), tam »ni več ne Grka, ne Juda, ne obrezanega ne neobrezanega, ne barbara ne Skita, ne sužnja ne svobodnega, ampak vse in v vseh je Kristus.« Toda, ali ne beremo tudi na koncu Matejevega evangelija »Pojdite torej in naredite vse narode za moje učence.« (Mt 28,19), in pri Marku (Mk 13,10) »Najprej pa se mora oznaniti evangelij vsem narodom.«? Svet narodov je po Svetem pismu povsem ustrezal božjim odrešenjskim načrtom. Krščanstvo je v tem smislu *gentes* – v dvojnem pomenu ‚ljudstev‘ in ‚poganov‘ – naredilo za svoje obzorje, ki ga je zmoglo zapolniti šele v teku stoletij.

¹⁷ Edictus Rothari, Prologus. Ur. Friedrich BLUHME. Hannover 1868 (MGH LL 4), 1–225, tukaj 1; skeptično o pomenu etničnih naslovov kraljev: GILLET, Andrew: Was ethnicity politicized in the earliest Medieval Kingdoms. V: On Barbarian Identity – Critical Approaches to Ethnogenesis Theory. Ur. Andrew GILLET (Turnhout 2002), 85–122.

¹⁸ BÄCHLI, Otto: Israel und die Völker. Eine Studie zum Deuteronomium, Zürich/Stuttgart 1962; Christiana VAN HOUTEN, The Alien in Israelite Law, Sheffield 1991; Josef SCHREINER, Rainer KAMPLING, Der Nächste – der Fremde – der Feind, Neue Echter Bibel: Themen 3, Würzburg 2000; Ethnicity and the Bible, Ur. Mark G. BRETT, Boston, Leiden 2002, 25–170; ASSMANN, Jan: Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München 21999 [1992], 196–228.

¹⁹ BORST, Arno: Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker. 4 Bde. Stuttgart 1957–63; prim. tudi HASTINGS, Adrian: The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism. Cambridge 1997.

²⁰ Isidor von Sevilla, Etymologiarum sive originum libri XX. Ur. Wallace M. LINDSAY. Oxford 1910, posebno liber IX; Nova izdaja in francoski prevod devete knjige: ur. Marc REYDELLET. Paris 1984 (Collection Auteurs Latins du Moyen Age). Prim. tudi tako imenovani »Frankovski seznam ljudstev«: Generatio regum. Ur. Georg Heinrich PERTZ. Hannover 1848 (Monumenta Germaniae historica, Scriptores 8) 314; gl. POHL, Walter, Telling the difference - Signs of ethnic identity. V: Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800. Ur. Walter POHL, Helmut REIMITZ (The Transformation of the Roman World 2, Leiden/New York/Köln 1998) 17–69, ali v: From Roman Provinces to Medieval Kingdoms, ur. Thomas F.X. NOBLE. London/New York 2006, Rewriting History, 120–67.

²¹ RATZINGER, Joseph: Die Einheit der Nationen – Eine Vision der Kirchenväter. Salzburg 2005 [1971].

Starozavezni zgled se je lahko poleg tega uporabljal za razmejitev *gentes* drugo od druge. Sulpicij Sever spomni v svoji kroniki iz 4. stoletja, najbrž ne brez misli na barbare, ki jih je nekoč premagal Rim, na »zdravilen« nasvet Boga Hebrejcem, naj premagane sovražnike iztrebijo, ki pa ga Hebrejci v lastno škodo niso upoštevali.²² V liturgiji vojne so pogosto opozarjali na starozavezne vzorce uničenja sovražnikov po posredovanju Boga.²³ Papež Štefan III. je leta 770/71 pisal Karlu Velikemu, sklicujoč se na Staro zavezo, da bi preprečil njegovo zakonsko zvezo s hčerjo langobardskega kralja Deziderija; kajti vsakogar, tako pravi, »ki vzame ženo iz tujega ljudstva, bo to speljalo v skušnjavo«.²⁴ Primeri kažejo, da cerkev zgodnjega srednjega veka ni enostavno stala nasproti ljudstvom kot varuhinja neke univerzalne ideje, temveč da so krščanske predstave lahko služile tudi temu, da so podpirale in legitimirale etnične ločnice in določitve pripadnosti – vzrok pa ni bil samo v megleni gentilizaciji ali germanizaciji krščanstva, temveč je bilo to zasnovano v samem krščanskem diskurzu. V karolinški dobi je bilo tako *gens Francorum* mogoče stilizirati kot izvoljeno ljudstvo, kot recimo v prologih k *Lex Salica*.²⁵ Univerzalna cerkev je bila urejena v ljudstva, ki jih je povzdignila v obeh pomenih: ni jih samo transcendirala, temveč jim je nudila tudi prostor, celo konstruirala jih je obenem. V tem smislu je kraljestvo Frankov kot žarišče frankovske identitete nastalo s krstom frankovskega kralja Klodvika.²⁶

Mlajše raziskave so pokazale, kako so se od razsvetljenstva dalje krščanske občestvene in odrešenjske predstave prenesle na narod, s čimer je nacionalizem lahko dobil verski naboj.²⁷ To pa je bilo mogoče le, ker je bila že na začetku razvoja narodov prisotna predstava o posebni odrešenjski sposobnosti etnično utemeljene oblasti, ki je izhajala iz privilegirane zveze *gens* z Bogom. Cerkev je organizirala božje ljudstvo in ga s tem podredila kralju, ki je vladal *Dei gratia* in obenem v imenu Frankov (ali nekega drugega ljudstva). To dvojno izpeljevanje politične oblasti je ustvarilo napetost, temeljno za evropsko zgodovino. Evropski narod, tako kot njegove predhodne oblike srednjega veka, vedno vsebuje providencialni moment in pravzaprav izključuje pragmatično-empirično stališče etničnega grupiranja. Možnosti delovanja naroda ni mogoče pojmovati sinhrono, ker je etnična identiteta vedno določena diahrono: korenine ima v daljni preteklosti, usmerjena pa je v udejanjenje v prihodnosti. Srbija je tam, kjer so srbski grobovi in pravoslavne cerkve, pa čeprav živijo danes tam samo še Albanci; to dokazuje (po mnenju srbskih nacionalistov) preteklost in je naloga za prihodnost.²⁸ Obenem je bil vsak narod vključen v skupnost narodov. To raznolikost nosi tudi vsak narod v sebi, kajti posamezno ljudstvo ni nikoli eno ljudstvo.

²² Sulpicius Severus, *Chroniques. Introduction, Texte Critique, Traduction et Commentaire* 2, 24. Ur. Ghislaine de Senneville-Grave. Paris 1999 (Sources Chrétiennes 441), 280–283.

²³ POHL, Walter: La liturgia della guerra nei regni altomedievali. V: *Rivista di Storia del Cristianesimo*, v tisku; MCCORMICK, Michael: The Liturgy of War in the Early Middle Ages: Crisis, Litanies, and the Carolingian Monarchy. V: *Viator* 15 (1984), 1–23.

²⁴ Codex Carolinus ep. 45. Ur. Wilhelm GUNDLACH. Berlin 1892 (MGH Epp. 3), 476–657, tukaj 561; POHL, Walter: Alienigena coniugia: Bestrebungen zu einem Verbot auswärtiger Heiraten in der Karolingerzeit, v: Die Bibel als politisches Argument. Ur. Andreas PEČAR in Kai TRAMPEDACH. München 2007, 159–88; o tem tudi NOBLE, Thomas F. X.: Literacy and the papal government in late antiquity and the early Middle Ages. V: *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*. Ur. Rosamond McKITTERICK. Cambridge 1990, 82–133, tukaj 87.

²⁵ Pactus legis Salicae, ur. Karl A. ECKHARDT, Hannover 1962 (MGH Legum sectio 1, 4, 1).

²⁶ NICOLET, Claude: La fabrique d'une nation. La France entre Rome et les Germains, Paris 2003; GEARY, Patrick J.: *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton 2001.

²⁷ HASTINGS, Adrian: *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge 1997; SCHULZE, Hagen: *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*. München 1994; WEHLER, Hans-Ulrich: *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*. München 2001.

²⁸ Gl. knjigo *The Uses and Abuses of the Past*. Ur. Jörg JARNUT. Paderborn, v tisku. Prim. tudi SUNDHAUSSEN, Holm: *Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Zerfall*, Mannheim 1993.

Dejstvo, da so ljudstva od zgodnjega srednjega veka dalje postajala samoumevni akterji na političnem odru, torej ne pomeni, da so bila naravno dane enote. Posamezniki se razlikujejo drug od drugega na različne načine; katere izmed teh razlik dobijo družbeni pomen in jih razlagamo kot tujost, ni mogoče izpeljati neposredno iz značilnosti samih (npr. jezik ali videz), temveč je vprašanje zaznavanja in predstav.²⁹ Skupino, ki sama sebe doživlja kot močan »Mi«, lahko imajo drugi za zelo heterogeno, pa tudi obratno.³⁰ V različnih etničnih skupinah je poleg tega prav različno, ali se zavedanje različnosti na njihovih robovih izostri ali se nasprotno na periferiji izgublja. Tako opazovalec kot akter sta udeležena pri postavljanju družbenih meja. Večina ljudi zgodnjega srednjega veka se je najbrž ravnala manj po velikih ljudstvih, ki so ustvarjala zgodovino, in bolj po preglednih *face-to-face* skupnostih, v katerih so živeli in ki so verjetno v marsikaterem oziru ustrezale sorazmerno izolirano živečim plemenom, ki jih raziskuje sodobna etnologija. Za njih praviloma držijo najbrž vsi kriteriji, ki so v etnološki in sociološki literaturi navedeni za etnično pripadnost, torej skupni jezik in kultura, morda tudi izvor.³¹ O identiteti takih skupnosti v Evropi 1. tisočletja vemo seveda malo. Lahko domnevamo, da njen pojem tujosti ni bil zelo diferenciran in da se je začel že pri sosednji vasi, in sicer tako na latinskem zahodu kot na slovanskem vzhodu.

Prebivalstvo kraljestev srednjega veka je bilo etnično zelo raznoliko, in večinoma so to komajda imeli za pereč problem. V kraljestvu Frankov so Franki sprva predstavljali neznatno manjšino; pod njihovo oblastjo je živela večina Galoromanov, dalje Burgundi in Goti kot tudi manjše skupine Sasov, Alanov, Tajfalov, Alamanov in Bretonov, poleg tega pa še Sirci in Judje.³² V teku zgodnjega srednjega veka se je začelo vzajemno prilagajanje, pri katerem je vladajoči sloj frankovskih vojščakov sprejel jezik večine, ta pa je po drugi strani polagoma sprejela ime ljudstva vladajočih. Podobno je najbrž potekala asimilacija bolgarskih stepskih vojščakov s slovanskim večinskim prebivalstvom. Sodobni avtorji so te spremembe tako rekoč prezrli in so etnične oznake uporabljali povsem ambivalentno. Političnega delovanja kralja ali majhne vodilne skupine v imenu ljudstva načelno niso ločevali od ljudstva kot celote in ozemlja, ki ga je obvladovalo.³³

Delitev sveta na *gentes* v zgodnjem srednjem veku torej nikakor ni bila samoumevna. Identiteta je bila pogosto mnogo bolj specifična, tujost so nasprotno zaznavali veliko bolj pavšalno. To je veljalo tudi za etnične predsodke, ki so se vsekakor pojavljali tudi v zgodnjem srednjem veku. V samostanu sv. Martina v Toursu so se okoli leta 800 menihi pritoževali, ko je njihov opat Alkuin v samostan že spet pripeljal nekega *Engilsaxo*, ki pa so ga brez razlike označevali kot *Britto vel Scoto*.³⁴ Etnična identiteta ni ustvarila enournega vzorca delitve, ki

²⁹ GOETZ, Hans-Werner: »Fremdheit« im früheren Mittelalter. V: Herrschaftspraxis und soziale Ordnungen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Ernst Schubert zum Gedenken. Ur. Peter AUFGEBAUER in Christine VAN DEN HEUVEL, ter sodelavci Brage Bei der Wieden, Sabine Graf in Gerhard Streich. Hannover 2006, 245–265; ISTI: Wahrnehmungs- und Deutungsmuster als methodisches Problem der Geschichtswissenschaft, v: Wahrnehmungs- und Deutungsmuster im Mittelalter. Ur. Hartmut BLEUMER in Steffen PATZOLD. Berlin 2004 (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung 8, 2003, H. 2), 23–33.

³⁰ Social Identity Processes, ur. Dora CAPOZZA in Rupert BROWN, London/Thousand Oaks 2000.

³¹ SMITH, Anthony D.: The Ethnic Origins of Nations, London 1986.

³² ZÖLLNER, Erich: Die politische Stellung der Völker im Frankenreich. Wien 1950 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 13); WOOD, Ian: The Merovingian Kingdoms, 450–751. London 1994 in ISTI: Defining the Franks: Frankish origins in early medieval historiography, v: Concepts of National Identity in the Middle Ages. Ur. Simon FORDE, Lesley JOHNSON in Alan V. MURRAY. Leeds 1995 (Leeds Texts and Monographs. New series 14), 47–57.

³³ POHL, Walter: Zur Bedeutung ethnischer Unterscheidungen in der frühen Karolingerzeit, v: Studien zur Sachsenforschung 12, Ur. Hans-Jürgen Hässler, Oldenbourg 1999, 193–208; ISTI, Aux origines d'une Europe ethnique: Identités en transformation entre antiquité et moyen âge. V: Annales: Histoire, Sciences sociales 60/1 (2005), 183–208.

³⁴ Vita Alcuini c. 18. Ur. Wilhelm Arndt. Stuttgart i. dr. 1887 (MGH SS 15,1), 182–917, tukaj 193; POHL, Walter: Ethnic names and identities in the British Isles: a comparative perspective. V: The Anglo-Saxons from the Migration

ustreza našim zgodovinskim zemljevidom, temveč je pogosto ostala ambivalentna in mnogoplastna, celo tam, kjer je bila pisno že bolj utrjena. Med barbari je bilo védenje o etnični pokrajini komajda preciznejše.

Spoznanje, da je svet sestavljen iz različnih ljudstev, ki se razlikujejo po zanje specifičnih značilnostih, ni samoumevno, temveč predpostavlja dokajšnjo abstrakcijo. Težava je bila v nadregionalni povezanosti regionalno zakoreninjenih elit. *Franci* so zaobjemali posameznike z obal Rokavskega preliva in iz Alp, iz Kölna ali Marseilla, njihove individualne identitete pa je bilo treba navezati na obsežen politični projekt *regnum Francorum* in *gens Francorum*. Tukaj, ne v lokalnih *face-to-face* skupnostih, je dosežek etnične integracije v zgodnesrednjeveških kraljestvih. Jan Assmann je upravičeno opozoril na razločevanje med etničnimi temeljnimi strukturami, lokalnimi skupnostmi, in »oblikami stopnjevanja« nadregionalne oblasti in etničnosti.³⁵

Utrjevanje nadregionalnih etničnih identitet je terjalo znatne napore družbene proizvodnje pomenov, v ohranjenih besedilih lahko prepoznamo raznovrstne sledi teh naporov. Zato gre za analizo besedilnih sledi in za vprašanje, kako so prispevale k etnični in politični integraciji. Take sledi niso omejene na historiografijo, temveč jih najdemo tudi v zakonih in listinah, pismih in pridigah, življenjepisih svetnikov ali na napisih. Bazo virov lahko razširimo, če ne vzamemo le besedil, ki so natisnjena v izdajah kot rezultat pogosto težavnega rekonstruiranja: ne nazadnje gre za različice rokopisov, sledi raznolike rabe pisave v prizadevanju za predočitev. Kdor je prepisal besedilo, (si) ga je hotel predočiti in to pomeni, da med neštetimi napakami pri prepisu tičijo tudi zavestne ali nezavedne spremembe. Tako se spremeni pomen in prav s tem se pridobi smisel.³⁶

O občutkih pripadnosti ljudstev, ki sama niso zapustila nobenih pisnih sledi, vemo malo. Opazimo pa lahko, da so večinoma vzpostavila močno centralno oblast. Struktura poganskih Alamanov, Sasov, Anglosasov ali Slovanov je ostala do njihovega odločnega pokristjanjenja policentrična, njihove pavšalne oznake tujega pa nestalne. Sodobniki so jih sicer zaznavali prav tako etnično kot druga, centralno urejena ljudstva. Toda če pogledamo natančneje, terminologija tega zaznavanja tujega že znatno niha: nejasen je bil odnos Alamanov do Svebov/Švabov, Anglov do Sasov, Slované pa so imenovali tudi Vendi.

Tako smo prišli do učinkov 'etničnega preobrata' na srednjevzhodno Evropo. Najprej naletimo na pomembno izjemo v opažanju, da je pokristjanjenje pogoj za stabilno etnično utemeljeno oblast v zgodnjem srednjem veku. Stepska ljudstva – Huni, Avari, Bolgari, Madžari – so bila povsem sposobna izvajati obsežno oblast na popolnoma drugi osnovi.³⁷ Ta stepska kraljestva so se v Evropi sicer uveljavila večinoma le za dobo dveh do treh generacij, dokler je trajala njihova ekspanzivna faza. Od pojava Hunov okoli leta 375 do propada kraljestva po Atilovi smrti je minilo 79 let; od prihoda Avarov, leta 558, do krize po neuspelem obleganju Konstantinopla je bilo 68 let; in od prihoda Madžarov v Karpatsko kotlino do konca ofenziv po bitki na Leškem polju je minilo približno 60 let. Način organizacije stepskih kraljestev je omogočal,

Period to the Eighth Century: an Ethnographic Perspective. Ur. John HINES. Woodbridge 1997, 7–32. Splošno o etničnih predsodkih: MEYVAERT, Paul: Rainaldus est malus scriptor Francigenus – voicing national antipathy in the Middle Ages. V: *Speculum* 66 (1991), 743–763.

³⁵ ASSMANN (kot v op. 18), 144–160.

³⁶ Vprašanje zgodnesrednjeveških 'besedil in identitet' že nekaj časa raziskujemo na Dunaju. Gl. recimo POHL, Walter: History in fragments. Montecassino's politics of memory, v: *Early Medieval Europe* 10/3 (2001) 343–374. Gl. tudi zbornik *Texts and Identities in the Early Middle Ages*. Ur. Richard CORRADINI, Rob MEENS, Christina PÖSSEL in Philip SHAW. Wien 2006 (*Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* 12), posebno REIMITZ, Helmut: The art of truth. Historiography and identity in the Frankish world. 87–103.

³⁷ O sledečem gl. POHL, Walter: The role of steppe peoples in eastern and central Europe in the first millennium A.D. V: *Origins of Central Europe*. Ur. Przemysław URBAŃCZYK. Warsaw 1997, 65–78.

da so vzpostavili presenetljivo obsežna območja oblasti. To je bil gotovo najuspešnejši model hitre integracije častihlepnih t. i. gospodarjev vojne, kar jih je poznal stari svet. Takšno koncentracijo moči je bilo mogoče ohranjati, dokler jo je bilo mogoče stalno stopnjevati. Le stalna ekspanzija je lahko priskrbela sredstva, da so zadovoljili rastočo vojsko. Pri tem so nenehno naraščale zahteve in število tistih, ki jih je vladar moral upoštevati, medtem ko so se cilji ekspanzije pomikali vedno bolj v daljavo. Tako politiko je bilo očitno mogoče vzdrževati le približno dve generaciji. Toda poleg teh vzporednic med Huni, Avari in Madžari opazimo tudi vse uspešnejšo integracijo v evropskem okolju. Hunsko kraljestvo je po Atilovi smrti hitro in temeljito razpadlo zaradi ambicioznosti različnih rivalskih zvez vojščakov. Avarom je uspelo prestati krizo po letu 626 in končati ekspanzijo, pri čemer so bistvene temelje nudili nakopičeni zakladi in sobivanje s slovanskimi kmeti. Konstrukcija se je ohranila skoraj dve stoletji, ko so se začeli napadi Karla Velikega, pa je hitro razpadla, ne da bi bila še zmožna bistvenega odpora. Pokristjanjenje avarskih knezov je bilo prepozno, z oblastjo in prestižem pa sta sorazmerno hitro izginila tudi ime in etnična identiteta.³⁸

Prvo stepsko ljudstvo, ki se je končno integriralo v krščanski Evropi, so bili Bolgari (oznaka Protobolgari, ki je običajna v vzhodnoevropskih raziskavah, ni zelo smiselna, saj starih Grkov prav tako ne imenujemo Protogrki ali Perzijcev antike Protoperzijci).³⁹ Etnonim je bil sprva verjetno pavšalna oznaka za manjše in večje zveze vojščakov konjenikov, ki so od 5. stoletja dalje omenjene v naših virih. Mnoge so bile po letu 568 pod avarsko oblastjo, druge so v 7. stoletju severno od Črnega morja ustanovile kraljestvo; manjše bolgarske skupine so se premikale tudi proti zahodu, na primer Bolgari pod vodstvom Alzeke, ki so jih Langobardi okoli leta 670 naselili v vojvodini Benevent.⁴⁰ Najtrajneje pa je delovalo kraljestvo, ki ga je okoli leta 680 ustanovil kan Asparuh ob spodnji Donavi, kjer je v sosedstvu Bizanca nastalo kraljestvo, ki je bilo postopoma jezikovno poslovanjeno. V šestdesetih letih 9. stoletja je pokristjanjenje Bolgarov pod kanom oziroma carjem Borisom-Mihaelom dalo oporno točko za trajno integracijo v bizantinski kulturi in pravoslavnem krščanstvu.⁴¹

V Karpatski kotlini se je šele Madžarom uspelo integrirati v njihovem krščansko-srednjeevropskem okolju.⁴² Potencial oblasti, vzpostavljen v sorazmerno ohlapnem združevanju stepskih konjenikov, je bilo mogoče pretvoriti v trajno vladavino. Prestižno gospodarstvo vojščakov konjenikov, ki je temeljilo na plenu, tributu in kroženju premičnih darov, pa se je

³⁸ POHL, Walter: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.* (München 1988, ²2002); ISTI: *A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars*, v: *Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Ur. Hans-Werner GOETZ, Jörg JARNUT in Walter POHL. Leiden-Boston-Köln 2003 (*The Transformation of the Roman World* 13), 571–595; ISTI: *Die Awaren und ihre Beziehungen zu den Slawen*. V: *Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche* Bd. 1, Ur. Rajko BRATOŽ. Ljubljana 2000, 341–354.

³⁹ BEŠEVILIEV, Veselin: *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam 1981; SHEPARD, Jonathan: *Slavs and Bulgars*. V: *The New Cambridge Medieval History* vol. 2, ur. Rosamond McKITTERICK, Cambridge 1995, 228–48; HALPERIN, Christian J.: *Bulgars and Slavs in the First Bulgarian Empire. A reconsideration of the historiography*. V: *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 3 (1983), 183–200; CURTA, Florin: *Southeastern Europe in the Middle Ages 500–1250*. Cambridge 2006; ZIEMANN, Daniel: *Vom Wandervolk zur Großmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7. bis 9. Jh.)*. Köln/Weimar/Wien 2007.

⁴⁰ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, V, c. 29. Ur. Georg WAITZ. Hannover 1878. (MGH SS rer. Germ. 48) 196sl. Gl. POHL, *Awaren* (kot v op. 38), 268–74.

⁴¹ TACHIAOS, Anthony-Emil: *Cyril and Methodius of Thessalonica. The Acculturation of the Slavs*. Crestwood, N.Y. 2001; CURTA, *Southeastern Europe* (kot v op. 39), 166–79.

⁴² Gl. npr. KRISTÓ, Gyula: *Die Arpadendynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Szekszárd 1993; RÓNA-TAS, András: *Hungarians and Europe in the Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. Budapest 1999; prav tako zbornik *Les Hongrois et l'Europe – conquête et intégration*. Ur. Sándor CSERMAN in Klára KOROMPAY. Paris-Szeged 1999.

zato moralo umakniti stabilnejši preskrbi višjega sloja z zemljo, po zahodnem vzoru. Pokristjanjenje je bilo izraz tega procesa. Ekspanzivni značaj stepskega kraljestva je bil pri tem opuščen. Spomin nanj pa so lahko v raznovrstnih oblikah ohranjali in razvijali naprej, da so lahko zadovoljili identitetne potrebe fevdalnega vrhnjega sloja, ki se je že zdavnaj stalno naselil.⁴³ Temu je končno služilo tudi, da so si nekdanje nasprotnike predstavljali kot sovražnike. Celo apokaliptične strašljive predstave o Gogu in Magogu so precej ponosno razglašali za izvor prednikov, nenazadnje so to počeli tudi humanistični učenjaki na dvoru Matije Korvina.⁴⁴ Tujost, ki so jo ohranjali v spominu, so lahko po potrebi vedno znova pritegnili kot samopodobo ali kot podobo sovražnika, prav ko so se dejanske razlike že zdavnaj razpršile.

Slovanski svet srednjevzhodne Evrope se je v zgodnjem srednjem veku sprva v glavnem razlikoval od porimskega modela krščansko-etnično utemeljene nadregionalne oblasti.⁴⁵ Niti misijon niti tvorjenje oblasti pred 9. stoletjem nista napredovala hitro; temu je ustrezala odsotnost nadregionalno veljavnih imen ljudstev pod posplošeno oznako 'Slovani'. Sprva je bil vzrok gotovo v različnih pogojih. Na prostranih območjih severno od nekdanjega limesa ob Donavi je prebivalstvo v 4. do 6. stoletju verjetno močno upadlo, ker se je odseljevanje nadaljevalo; številnih grobišč ne uporabljajo več, celotne kulturne skupine izginejo brez neposrednega nadaljevanja, šele počasi se začne naznanjati novo prebivalstvo.⁴⁶ Obseg kontinuitete prebivalstva ali nove poselitve je trenutno posebno sporen na Poljskem; težko pa si je predstavljati, da bi se prebivalstvo popolnoma zamenjalo.⁴⁷ Na Balkanskem polotoku je od 'gotških' ljudstev, ki so se selila, ostala le manjšina, večina je šla naprej v zahodnorimsko cesarstvo. Od 6. stoletja dalje so se sprva severno od Donave, v 7. stoletju tudi južno od tod razvijale nove identitete in kulture, pri katerih so sodelovali tako novi priseljenci kot tudi stalno naseljeni prebivalci. Vpliv poznorimsko-mediteranske kulture je občutno upadel, čeprav ni vsepovsod izginil. Sodobniki so te premike prebivalstva in kulturne preobrazbe zaznavali kot ekspanzijo Slovanov. Stoletja dolgo so Slovani (prav tako kot Avari in druga stepska ljudstva) ostajali alternativa rimsko-barbarsko-krščanski kulturi v kraljestvih zahoda. Šele polagoma so se odprli krščanskih vplivom iz Bizanca ali zahodne Evrope.

Na zahodu so proces poslovanjenja večinoma manj opazili in je ostal v senci »germanskega« preseljevanja ljudstev.⁴⁸ To se ujema tudi z neznatno pozornostjo sodobnih virov. Pri tem je bil njegov dolgoročni učinek neprimerno večji, vsaj kar se tiče etničnega zemljevida Evrope. V teku 6. do 8. stoletja so bili trajno poslovanjeni prostrani deli srednje in vzhodne Evrope.

⁴³ Prim. DEÉR, Josef: Entstehung des ungarischen Nationalbewußtseins. V: Studien zum Nationalbewußtsein: Mittelalter und Gegenwart, ur. János M. BAK. East Central Europe 20–23 (1993–96), 11–54; in SZÜCS, Jenő: Zwei Fragmente, prav tam, 55–90.

⁴⁴ Attila: The Man and His Image. Ur. Franz H. BÄUML in Marianna P. BIRNBAUM. Budapest 1993.

⁴⁵ BARFORD, Paul M.: The early Slavs: culture and society in early medieval Eastern Europe. London 2001; CURTA, Florin: The Making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube region; c. 500–700. Cambridge 2002 (Cambridge studies in medieval life and thought: Fourth series 52); POHL, Walter: Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration. Stuttgart/Berlin/Köln 2005 [2001], 206–212.

⁴⁶ BRATHER, Sebastian: Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin 2001 (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 30); CIGLENEČKI, Slavko: Archaeological investigation of the decline of antiquity in Slovenia. V: Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche Bd. 1, ur. Rajko BRATOŽ. Ljubljana 2000, 119–140.

⁴⁷ URBANČZYK, Przemysław: Early Slavs and modern Poland. V: Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Frühes Mittelalter und europäische Erinnerungskultur, ur. Helmut REIMITZ in Bernhard ZELLER. Wien 2008 (v tisku) (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 13); Nie-Słowianie o początkach Słowian [Non-Slavs about origins of the Slavs]. Ur. ISTA. Warszawa 2006.

⁴⁸ Splošno o tem tudi URBANČZYK, Przemysław: Herrschaft und Politik im frühen Mittelalter. Ein historisch-anthropologischer Essay über gesellschaftlichen Wandel und Integration in Mitteleuropa. Frankfurt i. dr. 2007 (Gesellschaften und Staaten im Epochenwandel Bd. 14).

Primerjava s preseljevanjem ljudstev na zahodu pokaže, da je šlo za drugačen proces. Zgodnji Slovani niso ustanavljali velikih kraljestev in si niso prizadevali za nadzor poznorimskega državnega aparata. Njihovo ekspanzijo so na mnogih območjih pišoči sodobniki komaj zaznali, pa vendar so se velika ozemlja v sorazmerno kratkem času kulturno in etnično trajno spremenila.

Ta ugotovitev pomeni izreden izziv za zgodovinsko vedo, ki ga doslej še ni adekvatno sprejela. Po eni strani poskuša s kategorijami, razvitimi na primeru »zahodnega« preseljevanja ljudstev, opisati slovansko »preseljevanje ljudstev«, etnogenezo in tvorjenje držav, kar je potekalo sicer pozneje, vendar podobno. To je pripeljalo do razprav, ki so se deloma popolnoma oddaljile od podatkov v virih. V ozadju takih stališč je bil pogosto slovanski nacionalizem, ki so ga gojili dalje celo v Sovjetski zvezi.⁴⁹ Po drugi strani je zgodovinska veda tujost Slovanov določila skoraj ontološko in jo zapisala (kot nespremenljivo) kot temeljno konstelacijo evropske zgodovine, s čimer je ta prostor lahko v glavnem ignorirala, kar je (prav v času železne zaves) ustrezalo razširjeni usmeritvi v zahodnih zgodovinskih raziskavah. Neenakost razvoja zahodne in vzhodne Evrope v času od 18. do 20. stoletja je tako končno lahko razlagala z domnevno primitivnostjo slovanskih priseljencev.

Razvoj, kolikor ga lahko rekonstruiramo iz pičlih virov, je bil bistveno kompleksnejši.⁵⁰ V 7. in 8. stoletju je nastal ogromen prostor s skoraj izključno slovanskimi potezami, ki preseneča s svojo jezikovno in delno kulturno enotnostjo. Avarsko kraljestvo je okoli leta 600 ustvarilo politični okvir, v katerem so bile mogoče obsežne povezave lokalnih in regionalnih slovanskih skupin, in vplivalo na njihov družbeni razvoj. Širjenje avarske oblasti od leta 567 dalje in uveljavitev slovanskih oblik življenja sta bila očitno komplementarna procesa, ki sta potekala na istem prostoru. Na prostranih območjih na obrobju avarskega kraljestva je po koncu avarske oblasti ostala slovanska poselitev. Avarska osvojitvev in poslovanjenje sta v nekdanjih rimskih provincah radikalneje kot sicer odpravila večinoma poznorimsko infrastrukturo. Iz tega je mogoče sklepati na značaj slovanskega širjenja. Očitno ni šlo, kot v primeru drugih družb, ki so nasledile rimsko, za oblast specializiranih skupin vojščakov nad odvisnimi kmeti, ki je vsaj delno uporabljala strukture, na katere je naletela. Za razliko od zahodnih držav naslednic avarskega kraljestva je očitno ni zanimala ohranitev poznorimskega zemljiškega gospodstva ali celo davčnega sistema, čeprav je iz zgodnje avarske dobe vse več sledov o sobivanju z rimsko-barbarsko usmerjenimi skupinami v Panoniji.⁵¹ Predhodno prebivalstvo je bilo pod avarsko oblastjo vključeno v slovanske kulturne in družbene oblike ter poslovanjeno. Avarska oblast in poslovanjenje na istem prostoru zato nista bila protislovna, temveč sta lahko drug drugega dopolnjevala kljub številnim sporom.⁵² Podobno si lahko predstavljamo sobivanje vladajočega sloja vojščakov konjenikov in slovanskega večinskega prebivalstva v bolgarskem kraljestvu na Balkanu, ki je nastalo okoli leta 680 ob spodnji Donavi in je bilo nazadnje poslovanjeno.⁵³

⁴⁹ CURTA, Florin: From Kossinna to Bromley: ethnogenesis in Slavic archaeology. V: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*. Ur. Andrew GILLET. Turnhout 2002. (Studies in the Early Middle Ages, 4), 201–218.

⁵⁰ O sledečem gl. POHL, Awaren (kot v op. 38), 94–127.

⁵¹ DAIM, Falko: Avars and Avar archaeology. An introduction. V: *Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, ur. Hans-Werner GOETZ, Jörg JARNUT in Walter POHL. Leiden/Boston/Köln 2003 (The Transformation of the Roman World 13), 463–570, posebno 473–81.

⁵² DAIM, Falko: Archaeology, ethnicity and the structures of identification: The example of the Avars, Carantanians and Moravians in the eighth century. V: *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic communities, 300–800*, ur. Walter POHL in Helmut REIMITZ, Leiden-New York-Köln 1998 (The Transformation of the Roman World 2), 71–94.

⁵³ HALPERIN (kot v op. 39), Bulgars and Slavs; FIEDLER, Uwe: Die Slawen im Bulgarenreich und im Awarerkhaganat. Versuch eines Vergleichs. V: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, ur. Darina BIALEKOVÁ in Jozéf ZABOJNÍK, Bratislava 1996, 195–214.

Vzrok hitrega poslovanjenja prostranih območij je najbrž v visoki sposobnosti integracije slovanskih družb, v katerih so lahko ljudje tujega porekla živeli kot svobodni ljudje.⁵⁴ Seveda pa tega ne smemo idealizirati kot multikulturno idilo brez oblasti. Na večini poslovanjenih območij se sledi predhodnih kultur in načinov življenja kmalu izgubijo. Tak primer so arheologi izkopali na Sv. Hemi na Koroškem: okoli leta 600 so naselbino zasedli Slovani, ki so verjetno še nekaj časa živeli skupaj z ostanki predhodnega prebivalstva; pet poznoantičnih cerkva pa je propadlo in naselbina je bila kmalu opuščena.⁵⁵ Slovanski vzorec življenja je bil najbrž privlačen za tiste pripadnike provincialnih nižjih slojev, ki tako ali tako niso bili prav dosti deležni bogastva in visoke kulture pozne antike. Že barbarska oblast na zahodu je bila sprejemljiva za mnoge provincialce, ker so barbari pobirali nižje davke ali jih sploh niso pobirali.⁵⁶ Slovanske družbe so bile za nižje sloje v rimskih provincah morda alternativa zato, ker so lahko svobodni obdelovali zemljo in tudi, ker jim ni bilo treba dajati dajatev kakemu zemljiškemu gospodu. V rimskih provincah, ki so bile poslovanjene, od vzhodnih Alp do Egejskega morja, je zato kompleksna poznoantična delitev dela, na kateri so temeljili cerkvena organizacija, država in njena reprezentanca, mesta, trgovanje z daljnimi kraji, pismenost in visoka kultura, propadla veliko bolj kot v drugih barbariziranih delih cesarstva, in s tem so propadli tudi bistveni temelji politične integracije.

Večja slovanska ljudstva so nastala šele postopoma in jih niso zaznavali vedno enako. »Etnični preobrat« se je na tem prostoru zgodil v glavnem brez rimske infrastrukture, za razliko od osrednjih dežel zahodnorimskega cesarstva nekaj stoletij prej. Model krščanskih *regna* na etnični osnovi je bil sedaj dovolj močan in fleksibilen, da se je lahko uveljavil tudi v srednjevzhodni Evropi. To se je seveda dogajalo postopoma in ne brez nasprotnih teženj. Povezava med pokristjanjenjem in nadregionalnim tvorjenjem oblasti je tukaj bolj očitna kot bolj proti zahodu. Za to je bilo ne nazadnje pomembno ravnanje hegemonkega frankovskega kraljestva z *gentes* na njegovem območju. V 8. stoletju je imela karantanska kneževina med Avari in Bavarci določeno vlogo, vendar je kmalu prišla pod bavarsko-frankovski vpliv.⁵⁷ V teku stoletij se je razvila koroška vojvodina, katere slovanski prebivalci so se za razliko od 'nemških' Korošcev imenovali Slovenci, prav tako kot nekdaj *Carniolenses* na Kranjskem južno od Karavank.⁵⁸ Tudi moravsko kraljestvo 9. stoletja (sodobno zgodovinopisje na osnovi narobe razumljene formulacije nekega bizantinskega vira rado govori o »Velikomoravski«⁵⁹) se je razvilo na obrobju frankovskega kraljestva (kljub posameznim nasprotnim mnenjem je bilo to najverjetneje na današnjem Moravskem), toda vodilo je povsem samostojno politiko.⁶⁰

⁵⁴ POHL, Awaren (kot v op. 38), 94–127.

⁵⁵ LADSTÄTTER, Sabine: Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen: eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg. Wien 2000 (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission/Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 35); ISTA: Von Noricum mediterraneum zur Provincia Scaborum. Die Kontinuitätsfrage aus archäologischer Sicht. V: Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche Bd. 1, ur. Rajko BRATOŽ, Ljubljana 2000, 219–240; SZAMEIT, Erik: Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. Prav tam, 507–48.

⁵⁶ WICKHAM, Chris: Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean. 400–800. Cambridge 2005.

⁵⁷ WOLFRAM, Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. Wien-München 1995 (MIOG Erg.-Bd. 31); Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese, 2 Bde. Ur. Rajko BRATOŽ, Ljubljana 2001; ŠTIH, Peter: Die Nationswerdung der Slowenen und damit verknüpfte Geschichtsvorstellungen und Geschichtsmysmen. V: Carinthia I 197 (2007), 365–381.

⁵⁸ ŠTIH, Peter: Strukture današnjega slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku. V: Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche Bd. 1, ur. Rajko BRATOŽ, Ljubljana 2000, 355–94.

⁵⁹ CHROPOVSKÝ, Bohuslav, in POULÍK, József: Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit, Praha 1986.

⁶⁰ WOLFRAM, Herwig: Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Wien 1995 (Österreichische Geschichte 378–907).

Hrvate in Srbe so sodobniki dojemali kot ljudstvi šele od druge polovice 9. in 10. stoletja dalje, ko se je utrdila njihova politična struktura, pri čemer je bilo središče hrvaške tvorbe oblasti v Dalmaciji.⁶¹ Razvoj pa je bil manj dosleden, kot se rado domneva, poleg tega so nanj kmalu vplivali sosednji Madžari. V 10. stoletju je nastala češka kneževina, ki je v bolj ali manj tesni povezavi z rimsko-nemških cesarstvom končno napredovala do kraljestva.⁶² Okoli leta 1000 je uspela tudi konsolidacija poljske države. Vzhodno od tod so Rusi določali politični razvoj v kijevski in novgorodski kneževini.⁶³ Politična centralizacija in krščanska organizacija je vsepovsod dajala okvir za uveljavitev etnične vodilne identitete. Izjeme, kot je zveza Ljutičev in njen propad ter polabskoslovansko območje sploh, potrjujejo to sliko. Tako je tudi v srednji in vzhodni Evropi nastala pokrajina ljudstev in držav.⁶⁴

Te države so se konsolidirale v visokem srednjem veku prav v času, ko so etnične pripadnosti na mnogih drugih območjih celine bolj ali manj izgubile svojo integracijsko moč. Imperializacija *gens Francorum* v 9. stoletju je kljub vsem prizadevanjem preveč zahtevala od virov identitete frankovskega kraljestva.⁶⁵ Zahodno cesarstvo, ki je bilo ponovno ustanovljeno leta 962, je namesto tega poskušalo uveljaviti cesarsko-rimski okvir integracije, kar je dalo Bavarcem, Sasom in drugim *gentes* na vzhodnofrankovskem območju nov prostor za razmah, dokler niso razpadla tudi njihova območja oblasti.⁶⁶ Severnoalpski vladarji so vedno znova poudarjali langobardski značaj italskega *regnum*, kadar so hoteli podpreti svojo legitimnost, vendar je dejanska oblast vse bolj prehajala v roke mest.⁶⁷ V Španiji je sklicevanje na gotsko preteklost prav tako občasno lahko legitimiralo oblast, toda krščanska območja oblasti, ki so se širila, so poimenovali teritorialno, ne etnično. Angleško kraljestvo je z normansko osvojitvijo leta 1066 zašlo v napetost med tradicionalno oznako vladavine in normansko-frankofonskim vodilnim slojem.⁶⁸ Ni čudno, da srednjeveško zgodovino danes komajda še obravnavamo z etničnega stališča. Je mogoče, da so etnična *regna* spet postala fenomen periferije?⁶⁹ Toda ta

⁶¹ POHL, Walter: Die Beziehungen der Awaren zu den Slawen. V: Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche, ur. Rajko BRATOŽ. Ljubljana 2000, 341–354; drugače: MARGETIČ, Lujo: Dolazak Hrvata, Split 2001; CURTA, Southeastern Europe (kot v op. 39), 135–47.

⁶² TRŠTIK, Dušan: Die Tschechen. V: Europas Mitte um 1000. Beiträge zu Geschichte und Archäologie, 3 Bde. Ur. Alfred WIECZOREK, Hans-Martin HINZ, STUTTGART 2000, tukaj Bd. 1, 354–443; toda gl. WOLFRAM, Grenzen und Räume (kot v op. 66) in RYCHTEROVÁ, Pavlína: Aufstieg und Fall des Przemyslidenreiches. Erforschung des böhmischen Früh- und Hochmittelalters in der gegenwärtigen tschechischen Mediävistik, v: Zeitschrift für historische Forschung, v tisku; WOLFRAM, Herwig: Die ostmitteleuropäischen Reichsbildungen um die erste Jahrtausendwende und ihre gescheiterten Vorläufer. Ein Vergleich im Überblick. V: Böhmen und das Reich, Tagung Reichenau 2007, v tisku.

⁶³ FRANKLIN, Simon, in SHEPARD, Jonathan J.: The Emergence of Rus 750–1200, London 1996; The Cambridge History of Russia 1. From Early Rus' to 1689. Ur. Maureen PERRIE. Cambridge 2006.

⁶⁴ LÖBKE, Christian: Das östliche Europa. Berlin 2004 (Die Deutschen und das europäische Mittelalter 2); GRAUS, František: Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter. Sigmaringen 1980 (Nationes 3).

⁶⁵ REIMITZ, Helmut: Die Historiographie der Zukunft. Geschichte und Identität in den Frankenreichen der Merowinger- und Karolingerzeit (habilitacijsko delo, v pripravi, Wien 2008); ISTI, Omnes Franci. Identifications and Identities of the early medieval Franks. V: Franks, Northmen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe, ur. Ildar H. GARIPZANOV, Patrick J. GEARY, in Przemyslaw URBANCZYK, Bergen 2008 (v tisku).

⁶⁶ Beiträge zur mittelalterlichen Reichs- und Nationsbildung in Deutschland und Frankreich, ur. Carlrichard BRÜHL in Bernd SCHNEIDMÜLLER, München 1997; Heilig - Römisch - Deutsch. Das Reich im mittelalterlichen Europa, ur. Bernd SCHNEIDMÜLLER in Stefan WEINFURTER, Dresden 2006.

⁶⁷ GASPARRI, Stefano: L'Europa del Medioevo. Etnie e nazioni. V: BOITANI, Piero/in dr. (ur.): Lo spazio letterario del Medioevo I: Il medioevo volgare, vol. 1: La produzione del testo, Roma 1999, 17–56.

⁶⁸ REUTER, Timothy: The making of England and Germany, 850–1050: points of comparison and difference. V: SMYTH, Alfred P. (ur.): Medieval Europeans. Studies in Ethnic Identity and National Perspectives in Medieval Europe, Basingstoke/New York 2002, 53–70; THOMAS, Hugh M.: The English and the Normans. Ethnic Hostility, Assimilation, and Identity 1066 – c. 1220, Oxford 2003.

⁶⁹ Prim. BARILETT, Robert: The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350, Princeton 1993.

periferija je bila sedaj krščanska in je imela velik razvojni potencial, tako da so lahko kraljestva Dancev, Švedov, Poljakov, Čehov, Madžarov itd. vplivala daleč na jug oz. zahod. Obenem so se, kljub vsem ugovorom, ohranili etnično utemeljeni viri identitete frankovsko-francoskega in angleškega kraljestva ter lahko postali skupna točka zgodnjemodernega nacionalnega razvoja.

Etnično utemeljena oblast v srednjeveški Evropi od samega začetka ni bila arhaičen element, primerljiv s 'plemeni', ki so jih opisovali etnografi 19. stoletja, ampak je bila del kompleksnega modela politične kulture, v katerem je bil velik potencial. Princip etnično utemeljene, obsežne oblasti je bil prav zato tako uspešen, ker je ostal prilagodljiv in je dopuščal postopno integracijo ali tudi samo težavno sobivanje različnih skupin prebivalstva. Šele s pojavom nacionalizma v 19. stoletju se etnični izvori narodov sistematično uporabljajo kot ideološki viri za stremenje po etnični čistosti. Tega srednji vek, kljub starozaveznim vzorom, skoraj ni počel. Večini avtorjev v srednjem veku se je zdelo samoumevno, da je konstrukt etnične enotnosti ustrezala stvarna raznolikost. To dejstvo je bilo le začasno izrinjeno iz sodobne zgodovinske vede. Ne smemo zapasti v drugo skrajnost in izhajati iz popolne poljubnosti ali irelevantnosti etničnih vezi, ali iz tega, da je bilo sobivanje v heterogenih družbah brez konfliktov. Toda prav zato, ker ni šlo vse samo od sebe, ampak je bilo potrebno nenehno kognitivno in politično iskanje ravnovesja, se lahko iz srednjeveške zgodovine Evrope veliko naučimo. Omogoča, pač glede na stanje virov, da v t. i. *longue durée* stoletij podoživimo napetost med stvarno raznolikostjo prebivalstva in prizadevanji za simbolično integracijo skupnosti. K temu je že od nekdaj spadala politika pomnjenja, ki se je lotevala spominskih virov, jih interpretirala, obravnavala, preoblikovala in posredovala naprej. Iz teh prizadevanj mnogih generacij za tako ločujočo kot povezujočo zgodovino tudi mi zajemamo svoje poznavanje preteklosti. Do današnjih prisvojitvev in poenostavitvev moramo imeti prav tako kritičen odnos kot do svojih takratnih virov, in vendar lahko poskušamo razumeti njihove nagibe – takratne in današnje.

Prevod iz nemščine Veronika Pflaum

Zusammenfassung

Die ethnische Wende des Frühmittelalters und ihre Auswirkungen auf Ostmitteleuropa

Walter Pohl

Im Frühmittelalter entstanden nicht nur viele Völker, die sich später zu modernen Nationen entwickelten; zugleich entstand überhaupt die abendländische Art und Weise, wie man über Völker dachte und wie ethnische Identitäten zur Grundlage politischer Macht und individueller Selbstwahrnehmung wurden. Der Beitrag diskutiert, warum die politische Landschaft Europas seit mehr als einem Jahrtausend von zumeist ethnisch definierten Staaten geprägt ist. Das liegt nicht an der ethnischen Einheitlichkeit oder politischen Überlebensfähigkeit dieser Völker selbst, denn die meisten davon hatten eine sehr gebrochene Geschichte mit langen Phasen ohne staatliche Selbständigkeit. Es liegt wohl am Modell staatlicher Integration auf ethnischer Grundlage selbst, das großes Potential für immer neue ethnisch-politische Identifizierungen gab. Die frühmittelalterliche Geschichte kann Auskunft über die Entstehung dieses Modells geben. Die Errichtung großräumiger politischer Herrschaft durch eine ethnisch definierte Führungsgruppe im frühmittelalterlichen Europa gelang nur christlichen Königen, die über lateinische Schriftlichkeit und Elemente spätrömischer Organisation verfügten. Entscheidend dafür war nicht nur die römische Ethnographie, sondern auch die Bibel, vor allem das Alte Testament, das zahlreiche Vorbilder für die heilsgeschichtlich aufgeladene Rolle von Völkern bot. Auch im Neuen Testament werden die Jünger aufgefordert, allen Völkern das Evangelium zu bringen. Christliche Vorstellungen waren also nicht

nur universal, sie auch konnten dazu dienen, ethnische Scheidelinien und Zuordnungen zu bekräftigen und zu legitimieren. Ethnizität ist in vormodernen Gesellschaften zunächst ein regionales Phänomen, bei dem Identität sich auf den persönlichen Kontakt stützt. Das Problem der Völker des Mittelalters lag hingegen darin, oft sehr große Herrschaftsbereiche zusammenzuhalten. Die Festigung überregionaler ethnischer Identitäten erforderte beträchtliche Anstrengungen gesellschaftlicher Bedeutungsproduktion, von denen die uns erhaltenen Texte vielfältige Spuren erkennen lassen.

Das Beispiel Ostmitteleuropas im Frühmittelalter zeigt, wie unterschiedlich die ethnischen Verhältnisse und ihre politische Rolle sein konnten. Die Steppenvölker, Hunnen, Awaren oder Ungarn, konnten rasch sehr weiträumige Machtbereiche aufbauen, ohne sich auf die spätantike Infrastruktur zu stützen. Doch hielten diese Machtkonzentrationen nur wenige Generationen. Ob die Herrschaft und damit auch die ethnische Identität aufrechterhalten werden konnten, lag am Erfolg der Integration in das europäische Modell; das misslang den Awaren und gelang erst den Ungarn. Ein ganz anderes Modell repräsentieren die frühen Slawen. Sie bildeten jahrhundertlang keine großräumigen Machtkonzentrationen; und dennoch wurden große Teile Ost- und Mitteleuropas nachhaltig slawisiert. Die rasche Slawisierung weiter Gebiete lag wohl nicht zuletzt an der hohen Integrationsfähigkeit slawischer Gesellschaften, in denen Menschen fremder Abstammung als freie Menschen leben konnten. So konnten viele Gruppen landwirtschaftlicher Produzenten slawisiert werden. Größere slawische Einzelvölker entstanden erst allmählich und wurden nicht immer gleich wahrgenommen. Die „ethnische Wende“ fand in diesem Raum weitgehend ohne römische Infrastruktur statt, zum Unterschied von den Kernländern des weströmischen Reiches einige Jahrhunderte zuvor. Das Modell christlicher Regna auf ethnischer Grundlage war aber stark und flexibel genug, um sich gegen Ende des 1. Jahrtausends auch in Ostmitteleuropa durchzusetzen.